

Vér Eszter Virág

Vándorünnep: történeti kutatások lehetőségei Párizsban

(Kutatási jelentés – részlet)*

Kutatási helyszínek

Ministère des Affaires Étrangères, Archives Diplomatiques

Az intézmény létesítésének előzménye a 16. század végére tehető, mivel a jelentősebb diplomáciai iratokat 1589-től a *Trésor de Chartre*-ba kellett megőrzésre átadni. Az alapítás Jean-Baptiste Colbert testvérének, Charles Colbert de Croissy-nak a nevéhez köthető, aki a külügyminisztérium államtitkáráként 1680-tól vállalta, hogy összegyűjteti és rendszerezeti követi szolgálatot is ellátó elődei politikai levelezését. Az iratok kezelését korábban folyamatos „vándorlás” jellemezte, a helyváltoztatásokból fakadóan. A gyűjtemény kialakításának elsődleges célja a diplomaták tájékoztatását szolgálta. Az iratokat az előző uralkodói rezidenciából, Versailles-ból Párizsba szállították, ahol 1830-tól Auguste Mignet történész irányítása alatt megkezdődött az anyag feldolgozása és rendezése. Az iratok megfelelő elhelyezése továbbra is nehézséget jelentett, végül 1845-ben a francia parlament Képviselőháza megszavazta egy új épület létesítését a Quai d’Orsay-n.

A jelenlegi szervezeti kialakítás a 20. század második felében jött létre, Európa egyik legjelentősebb külpolitika-történeti gyűjteményének átszervezésével, amely a Külügyminisztérium Levéltára három – Párizsban, Nantes-ban és Colmarban működő – részlegének létrehozását eredményezte. A levéltár német határ közelében kialakított colmari filijában a németországi és ausztriai francia megszállásra (1945–1955) vonatkozó iratanyagot őrzik. 1967-ben került sor a nantes-i székhelyű részleg¹ létrehozására, ahová a francia külképviseletek repatriált levéltárait „telepítették”. Ebből következően a nagykövetségek, követségek és konzulátusok iratai mellett a külföldön működő francia intézmények és kulturális központok, francia külképviseletek egyes szervezeti egységei, illetve nemzetközi bizottságainak hazatelepített iratanyagai, továbbá a Marokkói és Tunéziai Protektorátusok levéltárai s a központi közigazgatás egyes levéltárainak iratai is e helyszínen kutathatóak.

* A szerző párizsi kutatásai a Klebelsberg Kuno ösztöndíj keretében valósultak meg 2017 októberében. A cikk a pályázati kiírásban meghatározott kutatási beszámoló részeként készült a tárgyév decemberében.

¹ Le Centre des Archives diplomatiques de Nantes (CADN)

A Quai d'Orsay-n rendkívüli nehézséget jelentő, fokozódó helyhiány és az egyre kedvezőtlenebb kutatási körülmények miatt új levéltári központot építettek Párizs egyik külvárosában, La Courneuve-ben, Henri Gaudin tervei alapján. A 2009-ben átadott épületegyüttes nem csupán a korábban különböző helyszíneken őrzött levéltári egységek egyesítését tette lehetővé, hanem további folyamatos gyarapodás számára is megfelelő raktározási körülményeket teremtett; s ezzel a Quai d'Orsay és a rue de la Convention-on működő konferencia-központ mellett a La Courneuve-i részleg jelenleg a külügyminisztérium harmadik párizsi egysége.

A levéltári iratanyagok négy stage-re – nagyobb szerkezeti egységre – tagolódnak. A levéltárosok feladatait a levéltári teendők főbb funkcióinak figyelembevételével alakították át, 1984-ben. Az „Irányító és Rendező Részleg” részben a rendezési, irattári feladatok ellátását végzi, „archives intermediaire”-ként is működik, ennek megfelelően a németországi és ausztriai francia megszállás során keletkezett iratanyagokat, magánarchívumokat, és egyéb elbeszélésen alapuló anyagokat (visszaemlékezéseket, interjúkat) is őriz. A „Történeti Részleg” állományában kutathatóak azon 30 évnél korábban keletkezett iratanyagok, amelyek derogációs eljáráson jutva, kutatási korlátozások nélkül hozzáférhetőek. A „Szerződések Részlegében” találhatóak a bi- és multilaterális nemzetközi szerződések eredeti példányai, valamint azon nemzetközi egyezmények másodpéldányai, amelyekben Franciaország is szerepet vállalt. A levéltár (a hazai gyakorlathoz hasonlóan) önálló részlegként üzemelteti könyvtárát, amely több mint 500 000 rekordot számlál, s a kutatók számára csak külön, minisztériumi engedéllyel használható.

Archives nationales (France)

A francia Nemzeti Levéltár az állami adminisztráció központi szerveinek levéltárait „kezeli” – kivételt képez ez alól a továbbra is szakminisztériumi fenntartásban működő Honvédelmi Minisztérium Levéltára, és Külügyminisztérium Levéltára –; gyűjtőköre emellett a közérdekű jogbiztosító iratanyagok megőrzésére, valamint a nemzeti értékeket képviselő személyi fondokra is kiterjed.

A francia Nemzeti Levéltár létrejötté is a forradalomhoz köthető. Az ancien régime idején nem működött egyetlen, a teljes adminisztrációra kiterjedő, szervezetiileg egységes központi levéltár. Mindössze a kiemelten fontosnak vélt szervek (például Parlament, Kancellária, Külügyminisztérium stb.) archívumainak őrzése valósult meg, különböző helyszíneken. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1790. szeptember 12-ei ülésén döntött a korábbi levéltárak Országos Levéltárrá való átnevezéséről, illetve összevonásáról. Az 1794. június 25-ei törvény rendelkezett a Nemzeti Levéltár egységes szervezetének kialakításáról, valamint szerepének meghatározásáról is. Emellett a törvény a működést illetően három, máig relevánsnak tartott alapelvet rögzített: a Nemzeti Levéltár központi szerepéről, az állampolgárai számára biztosí-

tott szabad hozzáférésről és a nemzeti levéltári hálózat kiépítésének szükségességéről. Az 1796. október 26-án elfogadott törvény e folyamat további folytatásának törvényi hátterét biztosította, mivel előírta az egyes megyeszékhelyeken a levéltárak létesítését. A megalakuló francia Nemzeti Levéltár – a kormányzervek iratanyagának egységes kezelése mellett – gyűjtőkörének bővítésével újabb részlegek kialakítása mellett döntött. A forradalom során felszámolt korábbi központi intézmények levéltárainak, valamint az egyházmegyék egyes egységeiben – püspökségeken, plébániákon, kolostorokban – őrzött iratanyagok, továbbá az emigránsok és elítéltek archívumának átvétele valósult így meg. A Nemzeti Levéltárat Napoléon 1808-ban a Hôtel de Soubise-be telepítette, amíg a levéltári speciális igények figyelembevételével tervezett, kifejezetten az archívum számára épülő épületegyüttes elkészült a Mars-mezőn. A Levéltár Múzeumát 1867-ben alapították, amelyben az intézményben őrzött legjelentősebb iratokat állították ki. 1927-ben a levéltár állományának bővítésére újabb épülethez jutott, a korábbi Nemzeti Nyomda épületének otthont adó Hôtel de Rohan átvételével.

A Nemzeti Levéltár fontainebleau-i telephelyén létesített *Centre des Contemporary Archives* (CAC) 1969-ben nyílt meg. Gyűjtőköre a francia állam központi kormányzerveinek 1958 – az Ötödik Köztársaság alapítása – óta keletkezett iratanyagaira terjed ki.

Az Aix-en-Provence-ban 1966-tól működő *Archives nationales d'outre-mer* (ANOM) a tengerentúli francia kolóniákra és Algériára vonatkozó miniszteriális iratanyagot (például a gyarmati minisztérium iratait), valamint az 1954–1962 között függetlenné vált francia gyarmatokról és Algériából visszatelepített francia levéltárak anyagait őrzi. Gyűjtőköre a területhez kötődő magán- és gazdasági vonatkozású archívumokat is felöleli, ezen iratok az intézményen belül külön egységet alkotnak. (A protektorátusok – Tunézia és Marokkó – anyagai ellenben az *Archives Diplomatiques*-ben találhatóak.)

A Nemzeti Levéltár *Archives nationales du monde du travail* (ANMT) részlege 1993-ban nyílt meg Roubaix-ben. Állományába a gazdasági szervek, valamint a munkáltatókhoz, munkavállalókhöz – szakszervezetekhez, egyesületekhez és társaságokhoz – kapcsolódó iratanyagok tartoznak. A levéltárban őrzött dokumentumok jelentős része magánirat.

A korábbi telephelyek telítettsége újabb terjeszkedést tett szükségessé, Jacques Chirac kormányzása idején, 2004-ben döntöttek a Pierrefitte-sur-Seine-i helyszín választásáról. Az európai viszonylatban legnagyobb raktárral rendelkező, Massimiliano Fuksas által tervezett új levéltáráépület átadására 2013-ban került sor.

Bibliothèque nationale de France

A francia Királyi Könyvtár előzményének V. Károly kezdeményezését tekintik, amellyel 917 darabot számláló magángyűjteményét egy külön helyiségben helyeztette el a Louvre-ban s uralkodása idején jelentősen gyarapította könyvtárát. Több ezer

darabból álló kéziratgyűjteményéről Guilles Malet 1376-ban készített katalógust. A könyvtár állománya az uralkodó halálát követően, elsősorban hanyag kezelés következtében rendkívül lecsökkent. A gyűjtemény ismételt gyarapodása XI. Lajos uralkodásához köthető. Jelentős magánkönyvtárrá I. Ferenc alakította tudományos igényű fejlesztéseivel. A kötelepéldány-szolgáltatás előzményének tekintett, 1573-ban kiadott ún. Ordonnance de Montpellier is I. Ferenchez köthető, amely beszolgáltatási kötelezettséget írt elő a Franciaországban megjelent kötetekre vonatkozóan a Királyi Könyvtár részére. A dépôt légal a bevezetést követően a szisztematikus gyarapodás egyik legjelentősebb forrásává vált, melynek eredményeként franciaországi nyomtatású munkák elérhetőek a könyvtár állományában, a 16. század végétől. A könyvtári anyag elhelyezése súlyos nehézségeket okozott. IX. Károly a gyűjteményt Párizsba szállíttatta, a legértékesebb darabjait a Louvreban őrizték, a könyvtár többi részzeit pedig kolostorokban raktározták. A 18. század jelentős változást hozott az őrzési helyek viszonylatában; az állomány egy része – a ma is a könyvtár egyik központi egységének tekintett² – rue de Richelieu-n, a Louvre közelében található épületegyüttesbe³ került. Colbert az uralkodó dicsősége emelésének szolgálatában jelentős könyvtári fejlesztéseket valósított meg, a gyarapítást illetően elsősorban nagyszabású vásárlásokkal, valamint számos felajánlás elfogadásával növelte a könyvtár állományát. Emellett két, a rue de Richelieuvel párhuzamosan elhelyezkedő Rue Vivienne-i palotáját is átadta könyvtári célra. A folyamatosan bővülő állomány megfelelő elhelyezésére a 18. század során több szomszédos épületet is sikerült megszerezni, amelyekből Robert Cotte tervei alapján egységes épületegyüttest alakítottak ki. A francia forradalom idején a korábbi királyi gyűjtemény állami tulajdonba vételével jött létre a Nemzeti Könyvtár, amelynek állománya e periódusban megsokszorozódott az egyházi gyűjtemények, valamint az arisztokrácia magánkönyvtárainak államosításával. A 19. században is jelentős nehézséget okozott az állomány megfelelő elhelyezése. Az ekkor bekövetkezett változások sorából kiemelkedik a Prosper Mérimée által vezetett bizottság munkája, amelynek átalakításra, korszerűsítésre vonatkozó javaslatai egy részét az uralkodó is magáévá tette, s Henri Labrouste építész bízta meg az épületek egy részének átalakításával, illetve felújításával. E munkálatok részeként alakították ki a nagyolvasót is.

François Mitterrand második ciklusának nyitányaként 1988-ban egy új könyvtári központ létesítéséről döntött a Tolbiac kerületben, a helyhiány megoldására és a korszerű könyvtári szolgáltatások megvalósítására. A ma már nevét viselő könyvtári részleg felavatására 1995-ben került sor. A négy nyitott könyvet formázó toronnyal épült, 360 ezer km² alapterületű épületegyüttest Dominique Perrault tervezte. Az olvasótermek két szinten helyezkednek el, a süllyesztett belső kert körül. A felső

² Le site Richelieu-Louvois

³ 58 Rue de Richelieu, 75002 Paris

udvari szint⁴ a nagyközönség számára kialakított 1500 férőhelyes szakosított olvasó- és tanulási övezetekkel rendelkezik, míg a kutatók igényeit a 2000 férőhellyel bíró alsó udvari szint⁵ szolgálja. *Bibliothèque de recherche* négy szakolvasói – történelmi-filozófiai, jogtudományi, közgazdaságtudományi-politikai és irodalmi-művészeti – részre tagolódik, emellett itt található a ritka könyvek gyűjteménye, valamint az audio-vizuális részleg is.

A BnF részei:

- Le site Richelieu-Louvois (Kézirattár, Éremtár, Fényképtár, Kis- és Aprónyomtatványtár)
- Bibliothèque-Musée de l'Opéra (Színháztörténeti- és Zeneműtár)
- Bibliothèque de l'Arsenal (Különggyűjtemények)
- Bibliothèque François-Mitterrand
- Bussy-Saint-Georges Technical Centre
- Maison Jean Vilar (Avignon)
- Centre Joël Le Theule (Állományvédelmi Központ)

Kutatási feltételek, levéltár- és könyvtárhasználat egyéb gyakorlati tapasztalatai

Az anyaggyűjtést bizonyos mértékig megkönnyítette, hogy – az egyre anakronisztikusabbá váló magyarországi gyakorlattal ellentétben – mindhárom általam felkéréselt gyűjteményben kizárólag elektronikus úton lehet benyújtani a raktári kéréseket. Az *Archives Diplomatiques*-ban – feltehetően biztonsági okokból – annyi megszorítással, hogy az espace personnelhez való hozzáférést s így a rendelések továbbítását kizárólag a levéltár egyik helyiségéből, a la Salle des inventaire-ből teszik lehetővé. A levéltár fond- és állagjegyzékeinek egy részéhez ellenben nyílt hozzáférést biztosítanak az ADEL (*Archives diplomatiques en ligne*)⁶ használatával. A mikrofilmen elérhető anyagok azonnal kutathatóak, az online kérés során megadott raktári szám ismeretében a kutatók önkiszolgáló rendszerben a la Salle des microfilms-ben kereshetik ki az általuk áttekinteni tervezett tekerceket. (Egyidejűleg mindössze egyetlen film használata engedélyezett.) Mikrofilmre is rögzített iratok kizárólag mikrofilmen kutathatók. Az eredeti állapotában kutatható anyagok esetében a – maximum 6 doboznyi – raktári kérést legkorábban másnapra tudják teljesíteni, az előrendelés biztosított. Ezek ismeretében a későbbiekben már könnyen előre tervezhetőek, ütemezhetőek a további kutatások, valamelyest csökkentve a várakozási időt.

⁴ Haut-de-jardin

⁵ Rez-de-jardin

⁶ <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/archives-diplomatiques/s-orienter-dans-les-fonds-et-collections/fonds-et-collections-d-archives/article/portail-de-rechercher-et> (A letöltés ideje: 2018. november 21.)

Az *Archives nationales*-ban – a beiratkozás során elkészített espace personnel birtokában – azt tapasztalhatjuk, hogy azonosító és jelszó birtokában a levéltár központi oldaláról bárhol benyújthatóak a raktári kérések. A korlátozás kizárólag a kért anyagmennyiséget érinti. Előzetesen egy adott napra mindössze 3 őrzési egységnyi – rendszerint doboznyi – iratanyag kérhető, de újabb dátumok kiválasztásával további előjegyzések eszközölhetőek. (Az át nem vett megrendelések esetében engedélyeznek kisebb türelmi időt, amely további egy napra őrzést jelent, s ezt követően küldik csak vissza az át nem vett anyagot. Átvett iratanyagok esetén a kutató kérésére további, esetenként folyamatos hosszabbítások lehetősége is biztosított.) Tekintettel arra, hogy – ellentétben a magyarországi gyakorlattal – az intézményben dolgozó raktárosok nem képzett levéltári szakszemélyzet, ezért nem feladatuk a kérések levezetése, ahogyan arra számos példa ismert más európai levéltárakból is (például a HHStA esetében). A kutatás során egyidejűleg egyetlen doboznyi iratanyag áttekintése engedélyezett, ezt követően kérhető, szintén egyenként a kikért anyagok további kiadása. Az aznapra kikért iratanyagok végleges, raktárba való visszaküldését követően is folytatható a kutatás újabb kérések leadásával, amelyet előreláthatóan $\frac{3}{4}$ -1 óra várakozási időt követően tudnak teljesíteni.

Az 1979-ben hatályba lépő francia levéltári törvényben meghatározott kutatási korlátozások a 19. századra irányuló kutatásaimat nem érintették, a hazai gyakorlathoz hasonlóan. A jogszabály a kutatások engedélyezését az irat keletkezésétől számított 30 éves kutatási határ kijelölésével szabályozza. A személyiségi jogok védelmében 150 éves kutatási korlátozás érvényesül azon dokumentumok esetében, amelyek különleges személyes adnak minősülő – egészségi állapotra utaló – információkat is tartalmaznak és a korlátozás 120 évre csökken a születési adatokat is magában foglaló iratok kutatása esetén. 100 évre terjedő kutatási korlátozás van érvényben a bírósági iratanyag, valamint olyan egyéb statisztikai céllal készült dokumentumok esetében, amelyek személyes és családi vonatkozású információkat is rögzítenek. 60 éves kutatási korlátozást határoz meg a törvény az államtitoknak minősülő, valamint a nemzetbiztonsági adatokat tartalmazó iratokat illetően, valamint személyes jellegű magáninformációkat rögzítő dokumentumok esetében is.

A *Bibliothèque Nationale (France)* esetében szintén hasonló kutatási feltételek fogadják a kutatókat. A beiratkozást követően, kötelezően kitöltött espace personnel birtokában és a BnF központi honlapjáról történő sikeres bejelentkezés után raktári kérések bárhonnán továbbíthatóak. A korlátozás ez esetben is kizárólag a kért mennyiséget érinti: egy adott napra mindössze hat könyvészeti anyag kérhető, de újabb dátumok kiválasztásával további előjegyzésekre van lehetőség. Előrendelés esetén a megadott időponttól való eltérés esetén a kéréseket kevesebb mint fél órán belül visszaszállítják a raktárba, hacsak a központi számon nem jeleztük esetleges késésünket, vagy nem módosítottuk korábbi kérésünket. S bár a raktári rendelések ismételen benyújthatóak, ez általában a vártnál lényegesen több időt vehet igénybe.

(A normál várakozási idő az itthoni gyakorlathoz hasonlóan rendszerint ¾-1 órát tesz ki.) Tekintettel az egyes szakolvasók jelentős olvasóforgalmára egyébként is célszerű előzetes helyfoglalást tennünk, hogy a tervezett időben mindenképpen legyen helyünk az olvasóteremben. Ellenkező esetben – főként a délutáni órákban – már csak más, távolabbi termekben kaphatunk helyet, de nagyobb forgalmú napok esetén még ott sem. Félretételre csak egymást követő napokon nyílik lehetőség, ily módon korábban átvett, továbbra is a kutatni kívánt anyagaink folyamatosan hosszabbíthatóak. Ellenkező esetben ismételt kérést kell kezdeményeznünk. (Saját oldalunkról mindhárom gyűjteményben megtekinthetőek kutatási előzményeink is.)

A kutatás tervezése során arra is célszerű figyelni, hogy a belépést megelőző biztonsági ellenőrzések (főként a BnF-ben) hosszabb időt is igénybe vehetnek, bár a Nemzeti Könyvtár esetében kutatói olvasójegy birtokában – VIP olvasónak minősülve – a várakozás lecsökkenhet. Kivételt képezhet ez alól a vasárnap: a fokozottabb olvasói érdeklődésből fakadóan aznap lassabban lehet bejutni.

Összességében a kutatási körülmények mindhárom helyszínen igen kellemesnek mondhatók, főként magyarországi összehasonlításban. (Kivételt képezhet ez alól a Külügyminisztérium La Courneuve-i részlegében kialakított Inventáriumok terme, ahol megmagyarázhatatlan módon túlzott hűtést alkalmaznak. A preventív konzerválást – azaz a nemzetközileg elfogadott, legkorszerűbbnek ítélt hűtve tárolást – igénylő korabeli segédletek amúgy sem használhatók, a fond- és állagjegyzékek többsége pedig online felületen, digitalizált formában érhető el, s a teremben offline változatban hozzáférhető nyomtatott jegyzékek többsége, korából fakadóan nincs rossz fizikai állapotban.)

Forrásrögzítés, reprodukció

A megváltozott állományvédelmi és reprográfiai szabályozások következtében valamelyest kivételezett helyzetben lehettem a korábban Párizsban kutatásokat folytató ösztöndíjasokkal szemben. A fotózásra és a fénymásolásra vonatkozó szabályok enyhülésével számos felvétel volt rögzíthető, ideálisabb körülmények között és akár rövid távú anyaggyűjtés során is. Az általam felkeresett kutatóhelyek mindegyikében lehetőségem nyílt kutatási célra, saját használatra díjmentesen fényképfelvételeket készíteni, nem profi felszereléssel.

Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni Garadnai Zoltánnak, Szögi Lászlónak, Zeidler Miklósnak, F. Dózsa Katalinnak, Borovi Dánielnek, és a párizsi Magyar Intézet munkatársainak, különösen Karinthy-Rébay Orsolyának, hogy tanácsaikkal, javaslataikkal segítették párizsi kutatómunkám előkészítését, illetőleg megvalósítását.